

Leksikografi Nedir?

Terimin Uygulama ve Kuram Temelli Türkçe Karşılıkları ve Bu Karşılıkların Kapsamları

What is Lexicography?

The Theory and Practice Based Turkish Equivalences of the Term and Their Scopes

Fırat ERİKLİ*

Öz

Leksikografi alanında ülkemizde bir terim ve tanım belirsizliğinin bulunduğu aşikâr bir tanıdır. Bu belirsizliklerin temel nedeni de leksikografi kapsamının henüz keskin hatlarla çizilememiş ya da belirli bir çerçeveye oturtulamamış olmasıdır bana göre. Bu nedendir ki günümüze değin leksikografinin dilimize uygun bir kavramla karşılanması konusunda oldukça farklı görüşler ortaya atılmıştır. Sözlük bilimi, sözlükbilim, sözlükbilgisi, sözlükçülük ve leksikografi gibi terimler alana ait farklı terimsel kullanımlara örnektir (Akalın, 2010, s. 164). Kullanımdaki bu farklılık ise farklı bilim insanları tarafından leksikografiye yüklenen farklı görevlere dayanmaktadır. Bu alan için hangi terim veya terimlerin kullanılabilceği, sözlükleri oluşturmak, incelemek ve araştırma konusu yapmak gibi birçok görevi yüklediğimiz ve yukarıda sıraladığımız terimlerle adlandırdığımız çalışma alanının kapsamını mümkün olduğunca açık bir şekilde belirledikten sonra mümkün olabilir ancak. Bu nedenle çalışmanın devamında alanı tanımlayana dek farklı algılara imkân vermemek adına *leksikografi* kavramı kullanılmaya devam edilecektir. Leksikografîyi tanımladıktan ve kapsamını belirledikten sonra ise bu kapsamlara uygun yeni terimler önerilecektir. Bu doğrultuda, kapsamlı çalışmalar yürüterek görüşlerini ortaya koymuş yerli ve yabancı bilim insanlarının bu konudaki çalışmaları ile terminoloji konusunda başvuru kaynağı olarak görülen terim sözlükleri yol gösterici olacaktır.

Anahtar sözcükler: Leksikografi, metaleksikografi, leksikoloji, sözlük yazımı, sözlük.

Abstract

It is obvious that there is a term and definition vagueness in our country in the field of lexicography. In my opinion, the main reason for these uncertainties is that the scope of lexicography has not yet been drawn with sharp lines or placed in a certain frame. For this reason, until now, there have been many different opinions about the Turkish term for lexicography that corresponds with the appropriate concept in our language. Terms such as “sözlük bilimi, sözlükbilim, sözlükbilgisi, sözlükçülük and leksikografi” are examples of different terminological uses in this field (Akalın, 2010, s. 164). The differences in the usage of terminology is based on the different tasks undertaken by different lexicographers. However, in order to decide on which term or terms can be used in this area, it is necessary to clearly define the scope of the research area in question to which we assign many responsibilities, such as making dictionaries, examining and researching. For this reason, until it is defined, the term lexicography will be used in order to prevent misperceptions. Once having defined lexicography and its conceptual framework is determined, an appropriate term will be suggested for this content. The works of Turkish and foreign scientists who have carried out comprehensive research on this subject, and terminological dictionaries that are considered as the sources of reference will guide us accordingly.

Keywords: Lexicography, Meta-lexicography, Lexicology, Dictionary-making, Dictionary.

*Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: firaterikli@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6807-8822

Giriş

Leksikografi sözcüğünü kökeni bakımından inceleyecek olursak “lexikón” ve “gráphein” sözcüklerinden oluşmuş yunanca kökenli bir birleşik kelime olduğunu görürüz. Birleşik kelimeyi oluşturan ilk sözcük olan “lexikón”, söylem, ifade biçimi ve sözcük anlamına gelen “léxis” ile bu sözcükten türetilen ve bir sözcükle ilgili, bir söylem biçimiyle ilgili anlamına gelen “lexikós” sıfatıyla oldukça yakındır (Pfeifer, 1997) ve sözlük anlamına gelmektedir. Birleşik sözcüğün ikinci kısmı olan “gráphein” ise kazımak, çizmek, yazmak anlamlarını karşılamaktadır (Pfeifer, 1997). Buradan hareketle leksikografi kavramının doğrudan tercümeyle sözlük yazımı karşılığını aldığı görülmektedir.

Akademik çalışmalarda ve terim sözlüklerinde ortaya konan tanımlamalar ise doğrudan tercümeyle elde edilen karşılıktan çok daha karmaşıktır şüphesiz. Ancak, akademik anlamda ortaya atılmış çokça tanım denemeleri ve kapsam belirlemeleri olmasına karşın sözlük oluşturma işiyle uğraşan ve sözlük araştırmaları yapan bilim insanları ve bu işin uzmanları leksikografi teriminin anlamı ve kapsamı konusunda tam anlamıyla hemfikir olamamışlardır. Bunun temel nedeni yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, bilim insanları tarafından leksikografiye yüklenen farklı görevlere ve bu görevlere göre ortaya çıkan farklı konumlandırmalara dayanmaktadır.

Leksikografinin ne olduğu üzerine yapılan kısa bir araştırmayla terim sözlüklerinden ve akademik çalışmalardan bir dizi tanım derlemek mümkündür. Akademik alandaki bu araştırma ve saptamalarda leksikografi kimi zaman bir öğreti ya da sanat, kimi zaman dilbiliminin bir alt alanı, uygulamalı bir dilbilim alanı veya uygulamalı dilbiliminin bir kolu, kimi zaman ise leksikolojinin (sözcük biliminin) bir dalı ya da alt dalı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Leksikografi Nedir?

Alman Dilbilimci Kühn (1978) leksikografiye ilişkin tanımlamasında leksikolojik saptamaların kuram ve yöntemine vurgu yapmaktadır. Kühn (1978, s. 3) leksikografiyi *sözlük yazım öğretisi*¹ olarak tanımlarken leksikografinin kuram ve yöntem temelinde leksikolojik saptamalar ve sonuçlar da içerdiğini belirtir. Bu tanımlamadaki *leksikolojik saptama*² söyleminin temelinde ise Kühn’ün (1978, s. 3) leksikografi tarafından derlenip toplanan leksikolojik envanterin leksikoloji tarafından hazır edildiği düşüncesi yatmaktadır. Kühn’ün leksikografi tanımı içerisindeki bu yargısı leksikografiyi tartışılmaz biçimde leksikolojinin bir dalı konumuna getirmektedir.

Alman dil ve kuram bilimci Wiegand ise bu yönde bir tanımın yanlış bir açıdan ele alındığı görüşündedir. Wiegand (1998, s. 28) leksikografi uzmanlarının, etimolojik sözlüklerde de olduğu gibi, kimi sözlük oluşturma süreçlerinde leksikolojinin çalışma alanına mal edilebilecek araştırma sonuçlarından yararlandıkları yargısına katılmasına rağmen, leksikoloji uzmanlarının leksikolojik envanterlerini hazırlamak adına sözlüklere daha çok başvurdukları kanısındadır. Dahası, sözlük içeriklerinin derlenmesi esnasında leksikolojik çalışmalardan çok farklı kaynak sözlüklerden yararlanılmaktadır (Wiegand, 1998, s. 28). Wiegand leksikografinin bir öğreti olarak betimlenmesi konusuna da oldukça uzak durmaktadır. Sonuçta öğreticisi, öğrencisi, öğrenim kurumu ve ders kitapları olmayan bir olgunun öğreti olarak tanımlanması mümkün değildir (Wiegand, 1998, s. 17).

Henne de leksikografiyi leksikolojinin bir alt dalı olarak tanımlayan dilbilimcilerdendir. Henne’nin (1972, s. 35) saptamasına göre, leksikolojinin açık bir paradigma içerisinde bulunan dilsel göstergeleri anlatsal ve içeriksel yapıları bakımından tanımlayan bir dilbilim alanı olarak tanımlanması, leksikografinin, yani bu dilsel göstergelerin derlenip toplanması işleminin leksikolojinin bir alt dalı olarak tanımlanması gereğini doğurmaktadır.

Ancak, leksikografi ve leksikolojinin tarihine bakıldığında leksikolojik çalışmaların leksikografik çalışmalardan türediği gerçeği ortaya çıkmaktadır, zira kuramsal açıdan kendi ayakları üzerinde duran bir leksikoloji ancak 19. yy’da ortaya çıkmıştır (Wiegand, 1998, s. 30). Buradan yola çıkılarak sözlüklerin

¹ die Lehre von der Wörterbuchschreibung (Kühn, 1978, s. 3)

² lexikologische Erkenntnisse (Kühn, 1978, s. 3)

leksikolojik çalışmalardan daha eskiye tarihlendirilebildiği ve daha eski bir geleneğe sahip olduğu açıkça görülmektedir.

Leksikografinin, leksikolojinin bir alt ya da yan dalı olamayacağını savunanlardan biri de Schippan'dır (1992). Bunu yaparken de duruma farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır ve leksikografiyle leksikolojinin dönüşlü ilişkilerine dikkat çekilmiştir. Buna göre leksikografi leksikolojiye ait birçok sonuç ve araştırmayı kullanırken leksikoloji de leksikografik çalışmalardan ilham alıp araştırma alanlarını buna göre genişletmektedir (Schippan, 1992, s. 47). Leksikoloji ve leksikografi arasındaki bu yakın ilişkinin ötesinde; leksikografiye ait kapsamın daha geniş olduğu gerçeği de yadsınmaz. Zira leksikografik çalışmalarda leksikolojik araştırmaların yanı sıra dilbilgisi araştırmaları, dil tarihi, edebiyat tarihi veya lehçe araştırmaları gibi birçok alana ait araştırma sonuçları da etkin bir biçimde kullanılır (Schippan, 1992, s. 47).

Leksikografiyi uygulamalı bir bilim ya da uygulamalı dilbilim alanı olarak tanımlayan bilim insanları da azınlıkta değildir. Örneğin Quemada (1972, s. 427) leksikografinin kendi kaynakları ve sınırları olan özgün bir teknik olma yolunda ilerlemekten çok uygulamalı bir bilim olarak geliştiğini belirtmiştir. Benzer bir konumlandırma A Dictionary of Linguistics and Phonetics (Crystal, 2008) isimli sözlükte de söz konusudur. Bu terim sözlüğünde lexicography madde başı, doğrudan lexicology madde başına yönlendirmiş ve madde başı açıklamasında sözlük yapma bilimi ve sanatı olmasının dışında leksikografinin uygulamalı leksikolojinin bir dalı olarak görülebileceğini belirtilmiştir (Crystal, 2008, s. 278).

Benzer şekilde Schaefer leksikografinin sadece uygulamalı dil biliminin bir kolu değil aynı zamanda bu uygulamanın kuramı da olduğu vurgusunu yapmıştır (1981, s. 55). Liebold (1975, s. 304) ise leksikografiyi, kuramsal dil biliminin sözcük ve anlam üzerine elde ettiği tüm kazanımların kullanıldığı uygulamalı bir dilbilim alanı olarak görmektedir.

Bu yönde görüşlere karşı çıkanların başında ise Geeraerts gelmektedir. Geeraerts bir dil bilimi alanı olarak leksikografinin aykırı bir yapıya sahip olduğunu ve neredeyse herkesin leksikografinin uygulamalı bir dilbilim alanı olduğu konusunda hemfikir olabildiğini, ancak diğer taraftan bu uygulamanın hangi dilbilimsel kuramın uygulaması olduğu ya da olabileceği yönündeki bir soruya ise kimsenin tatmin edici ve gerçekçi bir cevap bulamayacağını savunmuştur (1987, s. 1).

Bu noktada, eğer leksikografiyi uygulamalı dilbilim ya da uygulamalı bir bilim olarak göreceğ olursak: leksikografinin amacı bilimsel ya da dilbilimsel kuramları basit bir şekilde uygulamak mıdır sadece?

Bu bağlamda: sınırları sadece belirli bir ya da birden fazla bilimsel kuramın kullanılmasıyla çizilen bir uygulama alanı neredeyse yoktur (Wiegand, 1998, s. 24). Benzer şekilde, herhangi bir uygulama alanını da, bir ya da birden fazla bilim dalına ait bir uygulama olarak görmek ve bu şekilde tanımlamak, bu uygulama alanına başka hiçbir unsurun etki etmediği görüşüne yönelmek doğru değildir (Wiegand, 1983, s. 95)

Bu görüşü Barnhart (1967) da desteklemektedir. Buna göre ne leksikografik eylemler ne de leksikografların eylemleri, yalnızca dilbilimsel kuram ve yöntemleri uygulamakla sınırlı değildir. Kullanıcı pazarını ve potansiyelini araştırmak, ekonomik kaygıları gözden geçirmek ve bir düzenleme planı yapmak sözlük oluşturma işi içerisinde dikkate alınması gereken hususlardan birkaçıdır. İçerisine dilbilimsel unsurların da dahil olduğu başka bilimsel yöntem ve kazanımlar, yukarıda belirttiğimiz, iktisadi bilim alanına ait işletme tabanlı eylemlerin oluşturduğu çerçevenin içerisinde yer alır (Barnhart, 1967, s. 161). Bu yüzden de belirli bir dilbilim alanı içerisine giren leksikografik eylemler, kuramların bağımsız şekilde leksikografi içerisinde uygulanması olarak değil bu kuramların leksikografi üzerinde uygulanması olarak yorumlanmalıdır (Wiegand, 1998, s. 25).

Leksikografideki kuram ve uygulama ilişkisi Henne'nin leksikografi tanımında da karşımıza çıkar. Bu tanıma göre her türlü sözlükbirim derleme biçimini kapsayan leksikografi, içerisinde üç unsur barındırır: (1) sözlük yazma sürecini; (2) bu sürecin ürününü olan sözlüğü; (3) ve sözlükbirimlerin derlenmesine ait kuram ve yöntemi (Henne, 1973, s. 590).

Bu tanımda leksikografinin devamındaki üç unsuru da kapsayan bir üst kavram olarak tanımlandığı görülmektedir. Bu tanıma bir sesletim sözlüğüne uyarlamaya çalışırsak eğer sözlüğün içerisindeki

sözlükbirimlerin ve elde edildikleri kuram ve yöntemin leksikografiye mal edilmesi gerektiği sonucuna ulaşırız ki sözünü ettiğimiz örnek sözlükteki sözlükbirimler ve bunların kazanıldığı kuram ve yöntemler tümüyle ses bilimine ve ses bilgisine aittir (Wiegand, 1998, s. 44). Bu nedenle de Henne tarafından ortaya konan bu betimlemenin yeteri kadar belirgin olmadığı ortaya çıkar.

Aslında Henne'nin bu betimlemesindeki eksiklik sözlüklerin birçok farklı türünün olmasından dolayıdır. Yani oluşturulacak ya da oluşturulan sözlüğün türü o sözlüğün oluşturma sürecinde yararlanılan ilke ve yöntemleri belirlemektedir (Filipec, 1982, s. 175).

Kuramsal çalışmaların leksikografi içerisindeki yeri ve leksikografiyle karşılıklı ilişkilerine değinmeden önce leksikografinin eylem ya da uygulama tarafının biraz daha belirginleştirilmesi gerekmektedir.

Leksikografinin Uygulama Yönü

Şimdiye dek sunulan tanım ve saptamalardan yola çıkarak leksikografinin genel anlamda bir *uygulama* ve *alt dal* olarak tanımlandığını söyleyebiliriz. Leksikografinin uygulama yönünün ön plana çıkmasındaki temel sebep ise, genel olarak herkesin leksikografi içerisinde bir uygulamanın var olduğu konusunda görüş birliği içinde olmasıdır. Yani temel odak leksikografinin kılğı yönü olmuştur. Ancak bahsini ettiğimiz kılğı tüm sözlüklerde aynı çerçevede ve ölçüde kullanılan bir uygulama kalıbı değildir. Kast edilen şey, Filipec'in (1982) yukarıdaki tespitinden anlaşıldığı gibi, her sözlüğün kendine özgü bir kılğıya sahip olmasıdır. Bu nedenle leksikografi *özel bir kılğı* ya da *özgün bir kılğı*³ olarak tanımlanmalıdır. Yani içerisinde farklı özellikler barındıran aynı veya farklı türden her sözlük kendi oluşturulma sürecinde farklı ilke ve kurallara bağlı olarak şekillenir. Başka bir şekilde; her sözlüğün oluşma aşaması kendine özgü ve özel bir süreçtir. Sözlüğün bu özgün oluşturma süreci yani bu özgün leksikografik kılğı *bilimsel* ve *bilimsel olmayan kılğular* olarak iki kola ayrılmaktadır (Wiegand, 1998, s. 39). Bu şekilde bir ayırım yapılmasındaki temel neden ise bazı sözlüklerin bilimsel sözlüklerden, bilimsel olmayan oluşturulma süreçleri ve biçimleri bakımından ayrılmasıdır.

Bilimsel bir kılğı, leksikografinin özel bir kılğı olması özelliğiyle, her sözlük projesinde o projeye özgü bir biçimde ortaya çıkar ve şekillenir. Bilimsel bir sözlük oluşturma sürecinde başka bir projedeki ilke ve kuramlar kullanılmak zorunda değildir ve sözlük oluşturma sürecinde tercih edilecek olan bilimsel ilke ve yöntemler ile farklı bilim alanlarından ödünçlenecek bilimsel sonuçlar tamamen sürecin kendisi tarafından belirlenir. Bu nedenle de *bağımsız kılğı*⁴ olarak tanımlanır. Bu kılğının şekillenmesindeki ortak payda, sadece sözlüğün alanına özgü becerilere duyulan ihtiyaçla değil, farklı bilim alanlarından farklı ölçü ve kapsamda bilimsel yöntemlerin uygulanmasıyla ve yine farklı bilim alanlarından elde edilen sonuçların kullanılmasıyla oluşur (Wiegand, 1998, s. 40). Sözünü ettiğimiz kılğı bu nedenle *bağımsız ve özgün bilimsel kılğı*⁵ olarak adlandırılmalıdır.

Leksikografinin Kuramsal Yönü

Leksikografinin, bir eylemin aynı zamanda kuramını da içerdiği söylemine değinecek olursak; bu söylemle anlatılmak istenen olgunun ne olduğu üzerinde özellikle durulması gerekmektedir. Henne (1973, s. 590) leksikografinin üst kavram olarak içerisinde kuram ve yöntemi de barındırdığından bahsetmişti. Schaefer (1981, s. 55) ise leksikografinin aynı zamanda kendi uygulamasının kuramını da olduğunu vurgulamıştı. Aslında her ikisi de bir kuramdan bahsederken leksikografinin uygulama yani kılğı yönünün temelini oluşturan adımlarda karşılaşılan sorunların çözümlenmesi amacıyla oluşturulan kurallar bütününe kastediler. Lewkowskaja (1968, s. 266) bu görevin yürütülmesinden *kuramsal leksikografinin* sorumlu olduğunu belirterek *uygulamalı* ve *kuramsal leksikografi* ayrımını yapmıştır. Bu ayırımdaki uygulamalı

³ Spezifische Praxis (Wiegand, 1998, s. 33)

⁴ Eigenständige Praxis (Wiegand, 1998, s. 40)

⁵ Eigenständige kulturelle und wissenschaftliche Praxis (Wiegand, 1998, s. 40)

leksikografi, sözlük oluşturma sürecinde leksikoloji ve kuramsal leksikografi tarafından temin edilen bilimsel ilkelerin kullanılmasıyla ortaya çıkmaktadır (Lewkowskaja, 1968, s. 266).

Leksikografinin içerisinde, sözlüğün oluşturulma aşamasında göz önünde bulundurulacak bilimsel esasları belirleyen bir bileşenin olması gerektiği muhakkaktır. Lewkowskaja bunu kuramsal leksikografi olarak adlandırırken Wiegand bu görevi yerine getiren mekanizmaya leksikografik kılığın *dönüştürülebilir bileşeni*⁶ adını vermiştir. Bu bileşen sözlük oluşturma eyleminin sadece belirli bir bölümünde ortaya çıkan bir mekanizma olmaktan çok sürecin tamamı içerisinde yer alır (Wiegand, 1998, s. 42). Leksikografinin bu bileşenine dönüştürülebilir sıfatının eklenmesindeki neden ise, sözlük oluşturma süreci içerisindeki fikir, düşünce ve esaslar ile hedeflenen düzeltme ve iyileştirmelerin yine devam eden leksikografik sürece etki etmesidir (Wiegand, 1998, s. 42). Başka bir deyişle, mevcut bir sözlük projesi içerisinde bu sürece etki edecek her türlü çalışma ve geliştirme leksikografinin dönüştürülebilir bileşeninin kapsamı içerisinde yer alır.

Bu bilgiler ışığında, özel bir sözlük projesine ait oluşturma süreci esnasında kullanılan belirli ilkelerin leksikografinin aynı zamanda bir kuram da olduğunu göstermediği, bu kuram ve esasların eyleme geçmesinin leksikografik kılığın bir gerekliliği olduğu yönünde bir sonuca varılır. Bu noktada leksikografik çalışmalarda kullanılan kuramların ve ilkelerin nasıl kazanıldığı sorusu hala açıktır.

Genel bir bakışla bilimsel leksikografi serbest ve özgün bir kılığın bir betimlenmişti. Bu kılığın üzerinde kullanılan kuram ve ilkeler ise ancak bu kılığın bir araştırma konusu olarak incelenmesiyle elde edilebilmektedir (Wiegand, 1998, s. 46). Bu durumda leksikografiyi ve leksikografik çalışmaların ürünleri olan sözlükleri araştırma konusu olarak inceleyen bir de araştırma alanı olmalıdır ve her ikisi de birbirlerinden kavramsal olarak ayrılmalıdır (Wiegand, 1998, s. 46), zira her ikisinin de üstlendiği görevler bütünü birbiriyle ilişkili olmasına karşın farklı özelliklere sahiptir. Bu bağlamda yapılan ayırımda leksikografi, sözlük üreten bir kılığın, *sözlük araştırmaları*⁷ ise bu kılığın için gerekli kuram ve ilkeleri araştırma konusu yaptığı leksikografiden kazanan bir araştırma alanıdır (Wiegand, 1998, s. 46). Başka bir biçimde, sözlük araştırmaları sözlük oluşturma süreci içinde ve dışında bu alanla ilgili bilimsel ve bilimsel olmayan araştırmaların tamamıdır.

“Metaleksikografi” ve “Sözlük Araştırmaları”

80’li yılların ortalarından bu yana alan literatüründe yer alan ve Wiegand’ın ortaya attığı sözlük araştırmaları kavramıyla anlamsal açıdan büyük ölçüde örtüşen başka bir kavram da Hausmann tarafından ortaya atılan metaleksikografi kavramıdır. Bu kavramın ortaya çıkış amacı yukarıda bahsettiğimiz, leksikografide uygulama ve kuram ayrımının yapılması gerekliliğiyle büyük ölçüde aynıdır.

Leksikografiyi sözlük oluşturma süreci olarak tanımlayan Hausmann (1989), sözlük tasarımlarını ve sözlükler üzerine yapılan bilimsel analiz ve araştırmaları leksikografiden ayıran başka bir seviyenin var olması gerektiğini savunarak bu seviyeyi metaleksikografi olarak adlandırmıştır. Tanımlamasına göre, sözlükleri kendine araştırma nesnesi olarak seçmesine karşın sözlük oluşturma gayesi içerisinde olmayan her türlü araştırma ve inceleme eylemi metaleksikografik bir eylem sayılır (Hausmann, 1985, s. 368; 1989, s. 216). Ortaya atılan bu öneri rağbet görmüş ve alan literatüründe çokça kullanılmıştır.

Sözlük araştırmaları kavramının hangi alanlarda inceleme ve araştırma yaptığını daha yakından incelemek için, özellikle bu araştırma alanının çerçevesini belirleyen Wiegand’tan hareket etmek gerekir. Wiegand’a göre sözlük araştırmalarının en temel araştırma konusu leksikografidir. Leksikografiyle kastedilen ise sadece bitmiş leksikografik çalışmalardan ziyade sözlük oluşturma amacı gütmüş, sona erdirilmiş, iptal edilmiş veya hala sürdürülmekte olan leksikografik çalışmaların tümüdür (Wiegand, 1998, s. 77). Bu leksikografik çalışmalara, sözlüğün kendisi, sözlük oluşturma süreci içerisindeki olumlu ve olumsuz sonuçlar, çalışma yönergeleri, talimatlar, protokoller, sözlük türü tasarımlarıyla ilgili çalışmalar, madde başı yazım denemeleri, düzeltmeler, çalışma raporları v.b. de dahildir (Wiegand, 1998, s. 77).

⁶ Reflexive Komponente (Wiegand, 1998, s. 42)

⁷ Wörterbuchforschung (Wiegand, 1998, s. 46)

Sözlük araştırmalarının ikinci araştırma konusu ise sözlük kullanımıdır (Wiegand, 1998, s. 77). Bu alan tamamıyla bireysel eylemlere dayandığı için yazılı sonuçları yoktur ve bu özelliğiyle yukarıda belirttiğimiz ilk araştırma konusundan yani leksikografiden ayrılır (Wiegand, 1998, s. 77).

Bahsettiğimiz bu iki araştırma konusu sözlük araştırmalarının iki tabakasından ilkinin oluşturmaktadır. İkinci tabaka ise bu iki araştırma konusu üzerine yapılmış araştırma ve incelemelerden yani ilk tabakaya ait *meta alanlardan*⁸ oluşmaktadır. Leksikografi ve sözlük kullanımı üzerine yapılan tematik araştırmalar, yazılan bilimsel makale ve incelemeler, leksikografiye ve sözlük kullanımına yönelik bilimsel nitelik taşımayan haber nitelikli sözlük incelemeleri, yayın evlerinin reklam çalışmaları, gazete haberleri, röportajlar, ders planları, anketler, pazar analizleri v.b. çalışmalar da bu meta alan içerisinde yer alır (Wiegand, 1998, s. 78).

Her araştırma alanı, araştırma konusunu tarihi süreç içerisinde gerçekleştirilen araştırmalar ve bu araştırmalardan elde edilmiş sonuçlar ışığında incelediği için meta alanlar olarak isimlendirilen bu çalışmaların varlığı oldukça değerli ve yol göstericidir.

Sözlük araştırmaları içerisinde araştırma yönelimlerini daha belirgin hale getiren çok sayıda soru grubu oluşturulmuştur. Bu soru gruplarından hareketle sözlük araştırmalarının araştırma konularını daha belirgin bir biçimde ortaya koymak mümkündür. Sözü ettiğimiz soru grupları (Wiegand, 1998, s. 79-80):

1. Yeni sözlüklerin tasarlanması, planlanması ve oluşturması üzerine sorular,
2. Eski sözlüklerin yeniden gözden geçirilmesi ve yenilenmesi üzerine sorular,
3. Eleştirel yaklaşımlar ve nitelik kontrolü üzerine sorular,
4. Kullanıcı gereksinimleri ve davranışları üzerine sorular,
5. Leksikografik çalışmalarda ve sözlük araştırmalarında bilgisayar kullanımı üzerine sorular,
6. Leksikografi ve sözlük araştırmaları tarihinin oluşturulması üzerine sorular,
7. Sözlüklerin dil, kültür ve bilim tarihi içerisindeki işlevinin belirlenmesi üzerine sorular,
8. Sözlüklerin sistematik biçimde incelenmesi üzerine sorular,
9. Sözlüğün dilsel kapsamının⁹ sözlüğün bazası¹⁰ ve oluşturulma diliyle¹¹ ilişkisi üzerine sorular,
10. Sözlük türlerinin belirlenmesindeki izlencelerin sistematik olarak araştırılması üzerine sorular
11. Sözlük yönergeleri üzerine sorular,
12. Sözlüklerin ve metaleksikografik çalışmaların bibliyografik dökümü üzerine sorular,
13. Genel bir leksikografi kuramının oluşturulabilirliği üzerine sorular, olarak belirlenebilir.

Yukarıda sunulan soru gruplarına bakarak sözlük araştırmalarında farklı perspektiflerin kullanıldığı görülür. Bu perspektiflerin görev ve hedeflerine göre sınıflandırılması sonucunda ise aşağıdaki altı sözlük araştırma disiplini ortaya çıkar (Wiegand, 1998, s. 98):

- Tarihsel (artzamanlı) sözlük araştırmaları
- Sözlük yapısına yönelik sözlük araştırmaları
- Leksikografik süreçlerin planlanmasına yönelik araştırmalar
- Sözlük kapsamına yönelik sözlük araştırmaları
- Eleştirel sözlük araştırmaları
- Sözlük kullanımı araştırmaları

Sıralanan bu sözlük araştırma disiplinlerinin görevleri şu şekildedir (Wiegand, 1998, s. 98-99):

⁸ Metabereich (Wiegand, 1998, s. 79)

⁹ Wörterbuchgegenstand: Bir sözlük içerisinde leksikografik olarak işlenmiş, sözlükte yer alan dilsel ifadelerdeki en az bir, en çok sonlu sayıda dilsel özelliğe ait özellik biçimlerinin tümüdür (Wiegand, 1998, s. 302).

¹⁰ Wörterbuchbasis: Sözlüğün oluşturma sürecinden önce bir araya getirilen birincil, ikincil ve üçüncül kaynakların tümüdür (Wiegand, 1998, s. 139).

¹¹ Wörterbuchgegenstandsbereich: Sözlükteki dilsel ifadeler ve dilsel özelliklerin ait olduğu dildir (Wiegand, 1998, s. 303).

Tarihsel sözlük araştırmaları bir leksikografi tarihi oluşturma gayesine hizmet eder. Bu gaye doğrultusunda sözlüğe ve sözlük diline ait spesifik özelliklerin kökeni, oluşumu ve değişimine yönelik tarihsel nitelikli sorular yöneltilir.

Sözlük yapısına yönelik sözlük araştırmaları her çeşit sözlüğün biçim özelliklerine eğilerek sözlük biçim ve tarzlarına yönelik farklı yapıların genel kuramlarını oluşturmaya çalışır.

Leksikografik süreçlerin planlanmasına yönelik araştırmalar, sözlük oluşturma sürecinde belirlenen organizasyon ve planlamalara ait kuramlar üretmeye yönelik araştırmaları kapsar.

Sözlük kapsamına yönelik sözlük araştırmaları, sözlük kapsamında belirlenen dilsel özellikleri ve bu özelliklerin sözlük bazası ve sözlük diliyle ilişkisini inceler. Söz konusu ilişkideki örtüşmeye dair nicelik ve nitelik odaklı tüm araştırmalar bu araştırma kapsamına dahil edilir.

Eleştirel sözlük araştırmaları, sözlük kalitesini sözlüğün birincil amacını yerine getirme ölçütüne göre değerlendirir.

Sözlük kullanımı araştırmaları ise sözlüğün doğrudan kullanımıyla ilgili araştırmaları yürütür.

Sözlük araştırmalarının bu altı alt disiplini, araştırmalarını birbirinden bağımsız olarak yürütmez. Aksine, yapılacak olan araştırmanın biçimine göre farklı araştırma disiplinleri bir arada kullanılabilir.

Yukarıda ortaya koyulan perspektiflerden yola çıkarak belirlenen altı araştırma disiplininin altısının da günümüzde aynı ölçüde geliştiği söylenemez. Bu nedenle kimi araştırma disiplinleri bilimsel araştırma alanı olarak nitelendirilemeyecek durumda kalmıştır. Wiegand (1998) tam da bu nedenle, *sözlük yapısına yönelik sözlük araştırmaları*, *leksikografik süreçlerin planlanmasına yönelik araştırmaları* ve *sözlük kapsamına yönelik sözlük araştırmaları* disiplinlerini, sahip oldukları sistematik kurgulara dayanarak tek bir araştırma alanı olarak ve *sistematik sözlük araştırmaları* adı altında bir araya getirmiştir. Wiegand bu yolla, belirlediği altı araştırma disiplinini dört bilimsel araştırma alanına indirgemiştir.

- Sözlük kullanımı araştırmaları
- Tarihsel (artzamanlı) sözlük araştırmaları
- Eleştirel sözlük araştırmaları
- Sistematik sözlük araştırmaları (Wiegand, 1998, s. 114)

Farklı bilim insanlarının leksikografi konusuna ilişkin ortaya koydukları tanımlar ve kapsam belirlemeleri, beraberinde yeni kavramlar ve farklı bakış açıları da getirmiştir. Bunlara göre leksikografi kimi zaman kuramsal ve uygulamalı leksikografi olarak ikiye ayrılmış biçimde, kimi zaman ise her türlü kuramı ve uygulamayı içerisinde barındıran ancak bu kat'ı ayırımı kendi içerisinde kabul etmiş bir üst kavram olarak karşımıza çıkmıştır. En keskin ayırım ise bir eylem olarak görülen leksikografiyi incelemesi gereken bir araştırma alanının olması gerektiği düşüncesinden ortaya çıkmıştır. Bu ayırım doğrudan ya da dolaylı olarak neredeyse tüm leksikografi tanımlarında karşımıza çıkmıştır. Leksikografiyi inceleyerek veri ve kuramlar elde eden bu araştırma alanı kuramsal leksikografi, metaleksikografi ya da sözlük araştırmaları gibi farklı isimler olsa da çoğunlukla aynı görevi üstlenmiştir. Buradan hareketle, söz konusu leksikografi terimini eylemsel yani uygulama özelliğiyle değerlendirmek gerekir.

Sonuç

Leksikografinin kapsamı konusundaki belirsizlik sürerken Kubbealtı Lugatı Misallı Büyük Türkçe Sözlük'te (Ayverdi, 2006) leksikografi kavramının uygulama ve kuram kazanımı ile ilgili yanları belirlenmiş ve buna göre sözlükçülük ve sözlük bilimi ayırımı çoktan yapılmıştır. Buna göre *sözlükçülük* madde başı altında "Sözlükçünün yaptığı iř, sözlük hazırlama işi, lugatçılık" açıklaması verilmiştir. *Sözlük bilimi* ise "Bir dilin veya karşılaştırılabilir çeşitli dillerin kelime hazinesini sözlük şeklinde ortaya koyma kurallarını belirleyen dil bilimi dalı, lügat ilmi, leksikografi" olarak açıklanmıştır. Sözlük biliminin madde başı açıklamasında leksikografi ile eř anlamlı tutulmuş olmasını göz ardı edersek, sözlükçülüğün sözlük oluşturma sürecini yani Lewkowskaja'nın tabiriyle (1973, s. 590) uygulamalı leksikografiyi, sözlük

biliminin ise kuram kazanımını yani metaleksikografiyi ya da sözlük araştırmalarını ortaya koymasına önemli bir ayırımdır. Buna göre sözlük bilimi kavramı ile kuramsal bir çalışma ve araştırma alanı, sözlükçülük ile ise sözlük yazma ve hazırlama işi kastedilmiştir.

Elbette bu iki ayrı çalışma alanı tek bir kavramla da karşılanabilirdi. Ancak Avrupa’da dahi iki alanın birbirlerinden ayrılması ve birbirlerinden yararlanan farklı iki alan olarak kullanılması ihtiyacı duyulmuşken tek kavramda ısrar etmek nedensiz olurdu. Bununla birlikte herhangi bir bilimsel makalede sözlük bilimi ya da sözlükçülük çalışmalarından bahsedilirken kastedilen şeyin bir sözlük oluşturma eylemi mi olduğu yoksa bir sözlük üzerinde, sözlük yapma gayesi gütmeyen yürütülen araştırma ve inceleme eylemi mi olduğu belirsizliği ancak bu iki eylemin kavramsal olarak ayrılması durumunda ortadan kalkacak gibi görünmektedir.

Leksikografik çalışmalar ve metaleksikografik çalışmalar arasındaki bu fark oldukça açıktır. Aynı açıklık leksikografik çalışmalar ve sözlük araştırmaları ayırımı da vardır. Bu nedenle Kubbealtı Lugatı Misallî Büyük Türkçe Sözlük’teki (Ayverdi, 2006) ayırımı, iki kavramın üstlendikleri farklı görevler nedeniyle birbirinden ayrılması gerektiği temelinde benimseyerek sözlükçülük ve sözlük bilimi ayırımının yapılması ve alan literatüründe bu anlamda bir terim kullanım birliğinin sağlanması bana göre oldukça önemlidir. Bu yönde bir kullanım her iki alanın kapsam bakımından bağımsız olarak gelişebilmesine katkı ve bilim insanlarının ülke dışındaki kapsam belirlemelerinden de ilham alarak farklı tespit ve ayırımlarda bulunmasına olanak sağlayacaktır.

Sözlük bilimi ve sözlükçülük ayırımındaki sorun ise, sözlükçülüğün anlamsal açıdan belirgin bir eylem özelliği içermiyor olmasıdır ki, leksikografinin bir eylem olarak görüldüğünü yazının önceki bölümlerinde belirtmiştik. Bununla birlikte *leksikografi* terimi sıfat biçimindeki kullanımlarda kolay bir kullanıma sahipken *sözlükçülük* teriminin bu yöndeki kullanımı daha zordur. Sözlükçülük terimi anlamsal boyutuyla incelendiğinde ise sözlük satıcılığı ya da sözlük koleksiyoncusu gibi anlamları da içerisinde barındırdığı gerçeği açıkça görülmektedir (Boz, 2011, s.13).

Yazının başında leksikografi kavramını köken bilgisi bakımından incelerken ortaya çıkan *sözlük yazımı*¹² karşılığı, kavramın hem eylem özelliğini belirgin biçimde ortaya çıkarmaktadır hem de sıfat biçimindeki kullanımlarda sözlükçülük terimine kıyasla daha kolay bir kullanım sağlamaktadır. Buna rağmen hem sıfat hem de isim biçimindeki en esnek kullanım şekli leksikografi teriminde mümkün olabilmektedir. Bu açıdan sözlükçülük terimi yerine bu çalışmada olgunlaşan sözlük yazımı teriminin ya da lexicography teriminin Türkçe ses ve dil bilgisi kurallarına adapte edilmesiyle ortaya çıkan biçiminin kullanılması, gerek bu yazıda çizilen kuramsal çerçeveye uygunluk açısından gerek terimin anlamsal boyutu

¹²Çalışmada “sözlük yazımı” teriminin yerine sözlüklerin yapılaş biçimini niteleyen “sözlük derlemek”, “sözlük oluşturmak” gibi güncel kullanımları da tercih edebiliriz. Ancak bu karşılıkların da tıpkı “sözlükçülük” örneğinde olduğu gibi ya bu yazıda çizilen kuramsal çerçeveye uygunlukları bakımından ya da taşıdıkları anlamsal öğeler bakımından bağlama pek uygun düşmediği görüşündeyim. Nedenlerini açıklamadan önce *sözlük derlemek/oluşturmak* biçimindeki kullanımları sadece bir terim karşılığı olarak tercih etmediğimi belirtmek isterim. Bu yöndeki kullanımlar metin içerisindeki bir bağlamı izah etmek için elbette uygun nitelikte kullanımlardır.

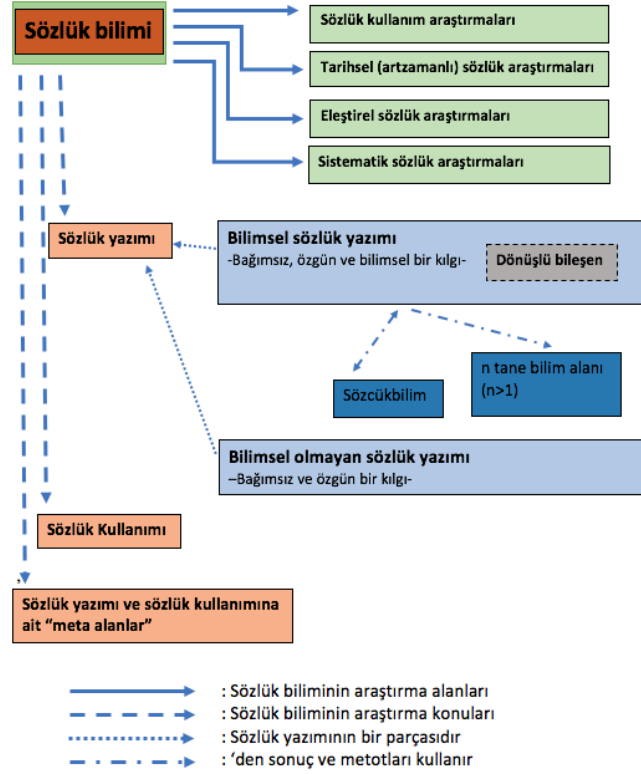
“Sözlük derlemek” ifadesi ilk etapta kulağa hoş gelse de *bir dile ait söz varlığını ya da bu varlığın bir kısmını derlemek* anlamından ziyade *birden çok sözlüğü bir araya getirmek* anlamını taşımaktadır. “Sözlük oluşturmak” biçimindeki kullanım ise temelde *var olan hazır parçalardan bir bütün elde etmek, yani teşekkül ettirmek* anlamını çağırılmaktadır. Bu yöndeki bir çağırışım temelde doğru gibi görünse de özünde yeterli değildir. Zira bir sözlük sadece hazır olanı içerisinde barındıran bir çalışma değildir ve çok sayıda özgün çalışmanın bir ürünüdür.

Bir sözlüğün meydana gelme aşamasında var olan bir söz varlığından yararlanılmasına karşın kendine sözlüğün gövde metninden önce yer bulan *önsöz, kullanım bilgileri, madde düzeni ile ilgili bilgiler, kapsadığı dilsel öğeler ile ilgili bilgiler, kısaltma ve işaretlere yönelik bilgiler* ve daha da çoğaltılabilir olan farklı bilgilendirmeler taşıyan metin türleri de vardır ve bunlar her sözlük için yeniden *yazılan* ya da *yazılması* gereken özgün metinlerdir. Sözlüğün hacim olarak en çok yer kaplayan kısmı olan madde başı açıklamaları ise benzer bir özgünlüğe sahiptir. Bu açıklamalar da o sözlük projesi için çalışan uzman personel tarafından yayınevini belirlediği ya da belirlenmesini istediği kalıplara (Bu kalıplar sözlüğü hacim olarak azaltmak ve sayfa tasarrufu sağlamak ya da bilgi miktarını artırarak ansiklopedik sözlük yolunda ilerlemek gibi farklı amaçlara hizmet edebilmektedir) sadık kalınarak *yazılır*, zira başka bir sözlükte aynı madde başı karşısında yer alan açıklamayı devralmak belirlenen bu kalıbın dışına çıkılmasına, çıkılması dahi bu yöntemi sözlüğün geneline uygulamak telif yasası bağlamında yayınevine gelecek bir cezaya da neden olabilir.

Bu bakımdan “sözlük yazımı” terimi içerisindeki *yazmak* fiili bir sözlüğün meydana gelme aşamasında önemli bir rol üstlenen özgünlüğü en doğru biçimde yansıttığı düşüncesindeyim. *Yazmak* eyleminin günümüz şartları içerisinde sadece kâğıt ve kalem vasıtasıyla gerçekleştirilen bir eylem olmaktan çıkıp dijital dolaylımlar üzerinden de gerçekleştiğini ve bu biçimdeki varlığını büyük sözlük projelerinde de koruduğunu düşünerek sözlük yazımı teriminin etimolojik bir bağ içerisinde olduğu *lexicography* terimine şimdilik daha iyi bir alternatif olacağı düşüncesindeyim.

ve esnek kullanımı bakımından daha faydalı olacaktır. Ancak benim tercihim terimi sözlük yazımı biçiminde kullanmaktır.

Bu doğrultuda, terim ayırımı temelinde sözlük yazımı ve sözlük bilimi kullanımının Wiegand'ın çizdiği ayrıntılı sözlük araştırmaları kapsamıyla birleştirilmesi sonucunda aşağıdaki yapı belirginleşir.

Şekil 1. Sözlük yazımı ve sözlük bilimi ayırımının Wiegand'ın sözlük araştırmaları kapsamıyla birleşimi.

Bu yapıda sözlük yazımı bir sözlük meydana getirme süreci olarak görülmelidir. Bu meydana getirme süreci içerisinde sözlüğün türüne göre kullanılması gereken ilke ve esaslar yine o sözlüğün bireysel ihtiyacına göre belirlenir. Yani içerisinde farklı özellikler barındıran aynı veya farklı türden her sözlük kendi oluşturulma sürecinde farklı ilke ve kurallara bağlı olarak şekillenir. Bu süreç bağımsız ve özgün bir kılıftır. Sözlük oluşturma sürecinin bilimsel temelli olduğu varsayılırsa eğer, bu kılıfta farklı bilim alanlarından farklı ölçü ve kapsamda bilimsel kuramlar uygulanır ve yine farklı bilim alanlarından bilimsel yöntemlerle elde edilen sonuçlar kullanılır (Wiegand, 1998, s. 40). Bu durum da kılıfıya bilimsel bir nitelik kazandırır. Kullanılan bilimsel yöntem ve sonuçların seçimi farklı sözlük projelerinden bağımsız olarak gerçekleşir. Dolayısıyla bilimsel sözlük yazımı bağımsız, özgün ve bilimsel bir kılıf olarak tanımlanır.

Sözlük yazımı içerisinde dönüşlü bileşen adı verilen ve sürecin özdenetimini sağlayan bir mekanizma mevcuttur. Bu mekanizma sözlük yazım kılıfı içerisindeki fikir, düşünce ve esaslar ile hedeflenen düzeltme ve iyileştirmelerin yine devam eden kılıfıya etki etmesini sağlar (Wiegand, 1998, s. 42).

Sözlük bilimi ise bağımsız, özgün ve bilimsel bir kılıf olarak karşımıza çıkan sözlük yazımının ve bu eylemin ürünü olan sözlükleri araştırma konusu yaparak kılıf içerisinde kullanılan kuram ve ilkeleri elde eden araştırma alanıdır (Wiegand, 1998, s. 46). Başka bir biçimde; sözlük bilimi sözlük yazım süreci içinde ve dışında, bu alanla ilgili bilimsel araştırmaların tamamını kapsar. Sözlük biliminin doğrudan bir sözlük üretme gayesi yoktur ve elde ettiği kuramsal bilgiler ve kurallarla, bir sözlük yazım sürecini destekler. Sözlük bilimi sözlük yazım sürecinde hazır olarak sunduğu bilgileri iki temel araştırma konusundan ve bu

araştırma konuları üzerine yapılmış araştırma ve incelemelerden, yani bu konulara ait meta alanlardan kazanır: sözlük yazımı ve sözlük kullanımı (Wiegand, 1998, s. 77). Bu araştırma konularında üzerinde durulması gereken noktaları tespit etmek amacıyla belirlenen soru gruplarından yola çıkılarak da sözlük biliminin dört araştırma alanı belirlenir: Sözlük kullanımı araştırmaları, artzamanlı sözlük araştırmaları, eleştirel sözlük araştırmaları ve sistematik sözlük araştırmaları (Wiegand, 1998, s. 114).

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (2010). Sözcük bilimi ve Sözlükcülük. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 162-169.
- Ayverdi, İ. (2006). *Kubbealtı lügatı misalli büyük Türkçe sözlük* (Cilt 3). İstanbul: Kubbealtı.
- Barnhart, C. L. (1967). Problems in editing commercial monolingual dictionaries. F. W. Householder ve S. Saporta (Ed.), *Problems in Lexicography* içinde (s.161-181). Boomington.
- Boz, E. (2011). Leksikografi teriminin tanımı ve Türkçe karşılığı üzerine. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (4), 9-14.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of linguistics and phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Filipec, J. (1982). Sprachkultur und Lexikographie. J. Scharnhorst ve E. Ising (Ed.), *Grundlagen der Sprachkultur. Beiträge der Prager Linguistik zur Sprachtheorie und Sprachpflege Tl.2* içinde (s. 174-202). Berlin: Akademie-Verlag.
- Geeraerts, D. (1987). Types of semantic information in dictionaries. R. F. Ison, *A Spectrum of lexicography* içinde (s. 1-10). John Benjamins Publishing Company.
- Hausmann, F. J. (1985). Lexikographie. C. Schwarze ve D. Wunderlich (Ed.), *Handbuch der Lexikologie* içinde (s. 367-411). Königstein im Taunus: Athenäum.
- Hausmann, F. J. (1989). Pour une histoire de la métalexikographie. F. J. Hausmann, O. Reichmann, H. E. Wiegand ve L. Zgusta (Ed.), *Wörterbücher. Dictionnaires. Dictionnaires* içinde (s. 216-225). Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Henne, H. (1972). *Semantik und Lexikographie*. Berlin/ New York: Walter de Gruyter.
- Henne, H. (1973). Lexikographie. *Lexikon der Germanistischen Linguistik* içinde (s. 590-601). Tübingen: Niemeyer.
- Kühn, P. (1978). *Deutsche Wörterbücher: Eine systematische Bibliographie*. Tübingen: Niemeyer.
- Lewkowskaja, A. (1968). *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Moskau: Hochschule.
- Liebold, H. (1975). Probleme des Verhältnisses von Lexikologie und Lexikographie. *Beiträge zur Romanischen Philologie 14* içinde (s. 299-304). Berlin: Rütten & Loening.
- Pfeifer, W. (1997). *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. München: dtv.
- Quemada, B. (1972). Lexicology and lexicography. T. A. Sebeok (Ed.), *Current trends in linguistics* içinde (s. 395-475). Paris: Mouton.
- Schaeder, B. (1981). *Lexikographie als Praxis und Theorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Schippan, T. (1992). *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer.
- Wiegand, H. E. (1983). Ansätze zu einer allgemeinen Theorie der Lexikographie. J. Schildt, & D. Viehweger (Ed.), *Die Lexikographie von heute und das Wörterbuch von morgen* içinde (s. 92-127). Berlin.
- Wiegand, H. E. (1998). *Wörterbuchforschung: Untersuchungen zur Wörterbuchbenutzung, zur Theorie, Geschichte, Kritik und Automatisierung der Lexikographie* (Cilt 1). Berlin: Walter de Gruyter.